

УДК 38.27:316.42(477)

Лозова О.В.

кандидат економічних наук,
асистент кафедри менеджменту
Полтавського університету економіки і торгівлі

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню й узагальненню концептуальних засад соціального розвитку держави в умовах соціальної орієнтації ринкової економіки; визначенню теоретичних поглядів представників світової економічної науки на процес формування і розвитку соціальної функції держави; дослідженню найбільш усталених наукових підходів до соціального розвитку національної економіки України.

Ключові слова: соціальний розвиток, соціально орієнтована ринкова економіка, національна економіка, соціальна функція держави.

Лозова О.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ СОЦИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию и обобщению концептуальных принципов социального развития государства в условиях социальной ориентации рыночной экономики; определению теоретических взглядов представителей мировой экономической науки на процесс формирования и развития социальной функции государства; исследованию наиболее устоявшихся научных подходов к социальному развитию национальной экономики Украины.

Ключевые слова: социальное развитие, социально ориентирована рыночная экономика, национальная экономика, социальная функция государства.

Lozova O.V. CONCEPTUAL PRINCIPLES OF SOCIAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF SOCIAL THE ORIENTED MARKET ECONOMY OF UKRAINE

The article is devoted research and generalization of conceptual principles of social development of the state in the conditions of social orientation of market economy; to determination of theoretical looks of representatives of world economic science on the process of forming and development of social function of the state; to research of the most withstand scientific going near social development of national economy of Ukraine.

Keywords: social development, a market economy, national, social function of the state.

Постановка проблеми. Будь-яка держава прагне забезпечити свій розвиток, зокрема і соціальний. Незважаючи на різноманітність підходів до соціального розвитку держави, усі існуючі теорії визнають факт природної нерівності людей і відповідно прагнення уряду створити ефективний механізм соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування та функціонування соціально орієнтованої ринкової економіки присвячені роботи видатних іноземних вчених К. Аденауера, Ф. Бема, А. Мюллер-Армака, В. Ойкена. Сучасним проблемам функціонування даної економічної системи присвячені публікації економістів Т. Гесса, Ш. Граділа, Р. Кенінга, Р. Клапхана, Х. Ламберта, К. Херрманн-Піллата.

Представники німецької соціально-економічної школи політичної економії В. Рошер, Б. Гильдербранд, К. Кніс, Г. Шмоллер, К. Бюхер і В. Зомбарт присвятили свої дослідження взаємозв'язку економіки, релігії, етики і політики, а також заклали методологічну базу, на основі якої згодом М. Вебер створив теорію соціальної економіки, а також ввів в економічний лексикон термін «соціальна економіка».

Постановка завдання. На основі вище зазначеного можна сформулювати завдання статті узагальнити концептуальні підходи до соціального розвитку та розглянути особливості побудови соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальний розвиток – це спроба пов'язати соціальну політику та соціальні програми держави безпосередньо з процесом економічного розвитку. Його метою є не лише турбота про тих, хто потребує соціального захисту, а саме інвалідів, пенсіонерів, осіб з особливи-

ми потребами. Пріоритетним, на нашу думку, має бути створення таких умов, в яких особа, незважаючи на свої обмежені можливості, змогла б ефективно функціонувати. Тобто соціальна функція держави має поширюватись не лише на найменш захищені верстви населення, а на всю соціальну спільноту, тобто на всіх громадян держави.

Підхід соціального розвитку є усебічним та універсальним і, на відміну від соціальної філантропії та соціальної роботи, не обслуговує тільки потреби людей, але прагне збільшити соціальне благополуччя всього населення. Він є також динамічним, його супроводжує процес зростання і зміни. На відміну від інших підходів, які, перш за все, зацікавлені в підтримці відповідних рівнів добробуту, соціальний розвиток спрямований не на подолання цього статичного положення, а на постійне підвищення рівня добробуту.

Але хоча підхід соціального розвитку і відрізняється істотно від інших підходів, він також має і загальні риси з ними. Як усі ці підходи (філантропії, соціальної роботи та соціального адміністрування), соціальний розвиток як головну мету ставить перед собою забезпечення добробуту населення. Як і вони, даний підхід також підкреслює необхідність у зовнішніх інтервенціях, він не визнає, що зростання соціального благополуччя відбувається автоматично як результат «природних» процесів.

Та поряд з тим необхідно врахувати, що одним з найзначніших недоліків соціального розвитку держави є досить високі витрати на соціальні заходи, спрямовані на виконання притаманних їй завдань, що може стати для держави просто непосильним тягарем, і не тільки для України, а й для досить пост-соціальних країн.

Як зазначав Р. Дарендорф, «соціальна держава в один і той же час нагромадила стільки питань, скільки вирішила... Соціальна держава коштує дорого. Ще важливіше те, що вона цілком зайнята перерозподілом, а всі заходи з перерозподілу за самою своєю природою стають все дорожчими» [1, с. 32].

Визначаючи конкретну модель для України, слід зазначити, що в перші роки своєї незалежності політичною елітою була обрана «залишкова» модель розвитку соціальної держави. На підтвердження цього в Концепції соціального забезпечення населення України, схваленої Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року, зазначалось, що «держава має забезпечувати за рахунок бюджетних коштів лише мінімально гарантований рівень медичного, культурного, побутового і соціального обслуговування населення і, насамперед, найменш соціально захищених громадян» [2, с. 4].

Але, на нашу думку, обрана модель не була реалізована на практиці, тому на сьогоднішній день нагальною проблемою стоїть питання розробки національної моделі соціального розвитку. Приєднуючись до думки Н. Біггарта про недоцільність копіювання моделі соціального розвитку інших країн, а також вітчизняних науковців О.І. Амоші, М.Д. Прокопенка та Є.Т. Іванова, вважаємо, що національна модель має бути не копією моделі якоїсь розвинутої країни чи механічним «змішуванням» елементів різних моделей. Тому необхідно, спираючись на кращий світовий досвід розробити та впровадити в життя особливу, унікальну модель, враховуючи власні національні, історичні, політичні, ментально-психологічні особливості. Така модель має виключити крайності патерналізму, з одного боку, а з іншого, – сформованої тенденції до надзвичайної диференціації доходів населення, що нівелює вплив доходів від кількості і якості праці та підприємницьких здібностей.

Донині не існує єдиної думки про ступінь втручання держави в соціальну сферу за умов побудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Прихильники активного втручання в соціальну сферу доводять об'єктивну необхідність соціального реформування суспільства, що означає обов'язок держави проводити соціальну політику, а також вирівнювати «соціальні нерівності» [3, с. 700]. Противники створення соціально орієнтованої ринкової держави вважають, навпаки, що згладжування «соціальної нерівності» призводить до порушення законів ринку, обмеження прав громадян і до створення окремого пасивного класу населення, які покладаються на допомогу держави і не бажають створювати вільну конкуренцію на ринку.

Оскільки будь-яка держава, що прагне отримати статус з соціально орієнтованою ринковою економікою, має вирішити три стратегічні питання: по-перше, ліквідувати бідність і забезпечити стабільне зростання рівня і якості життя населення; по-друге, гарантувати економічну, правову, а також соціальну безпеку і стабільність; по-третє, спрямувати економічну політику держави (бюджетно-податкову, грошово-кредитну, інвестиційну) на реалізацію соціальної функції держави.

Відомий російський дослідник В. Торлопов стверджував, що «перед соціально орієнтованою державою і соціальною політикою, в рамках якої здійснюються її принципи, не стоїть завдання створення абсолютної соціальної справедливості, вони покликані забезпечити соціальну компенсацію у такій мірі, аби внаслідок нерівномірного розподілу ресурсів не виникали соціальні конфлікти, нестатки, аби не від-

бувалась правова, соціальна й культурна ізоляція певних соціальних груп» [4, с. 123].

З погляду Н. Біггарта, соціальна організація має глибокі корені і важко піддається зміні. Автор вважає, що недоцільно копіювати моделі економічного розвитку країн, навіть якщо вони продемонстрували виняткову ефективність. Будь-які зміни, на його думку, «повинні починатися з дослідження місцевої моделі соціальної організації, найбільш значущих соціальних угруповань і організації логіки» [5, с. 261]. Аналогічної думки дотримуються і вітчизняні економісти О.І. Амоша, М.Д. Прокопенко й Є.Т. Іванов, які відзначають, що «переймаючи закордонний досвід і досягнення, економісти повинні діяти так, щоб не порушувався сформований баланс суспільних інтересів на школу соціальної складової економічного зростання» [6, с. 476].

Практичною спрямованістю щодо конкретизації проблем, пріоритетних напрямів, основних засад та шляхів забезпечення соціальної орієнтації економіки України характеризуються наукові публікації донецької наукової школи О. Амоші, О. Новікової, І. Булаєєва та ін. [7]. Автори обґрунтовують, що для створення соціально орієнтованої економіки необхідно не тільки включення її до кола пріоритетних національних інтересів, але й розробити механізм державного регулювання цими процесами. Забезпечення соціальної орієнтації економіки можливе лише при поєднанні стабільного економічного зростання і підвищення рівня життя населення, оскільки економіка на різних рівнях господарювання не може ефективно функціонувати, якщо вона не забезпечує соціальний розвиток і добробут населення [8].

Дніпропетровські вчені та фахівці, представниками яких є Н.Д. Дієва, Л.М. Тимошенко, В.О. Гришкін та інші створили наукову школу, що відрізняється оригінальністю й новизною вирішення проблем соціальної орієнтації економіки, теоретичного та науково-методичного її обґрунтування та розв'язання. Вони подають проблему соціальної орієнтації економіки в контексті практичної реалізації прагнень до певних дій щодо її досягнення, тобто розкриваються процеси її становлення та перспективи розвитку та наголошуються акценти на гарантуванні споживання благ у межах прожиткового мінімуму, що визначається як найнижчий обов'язок держави, а створення умов для підвищення рівня життя та включення ринкових механізмів до цього визначається як потреба державного регулювання цих процесів [9].

Київські наукові школи, які представлені такими науковцями, як В. Гесць, М. Єременко, Ю. Зайцев, М. Зверяков, Б. Кваснюк, В. Лагутін, при розкритті сутності соціальної орієнтації економіки підкреслюють значущість та цінність людського капіталу. Це розкривається у монографії «Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи». Автори монографії визнають, що соціальна орієнтація економіки є «... достатньо високим рівнем економіки, коли людські якості, інтелект, здібності перетворюються на визначальні фактори виробництва. Соціальна орієнтація економіки стає економічним імперативом. І лише на цій основі починають розвиватися соціальні програми, спрямовані на розширене відтворення не лише як фактор виробництва, а як самоцінності» [10, с. 449]. За думкою цих авторів, через систему державного регулювання повинно прискорюватись населення, від діяльності якого залежать перспективи економічного розвитку в цілому» [10, с. 457].

Львівські науковці також мають особисті обґрунтування щодо сутності соціальної орієнтації економі-

ки. Вони вважають [11, с. 340], що така економіка повинна бути спрямованою на розвиток людини, на задоволення її потреб, що ця економіка функціонує для людини, а не навпаки, що вдосконалення соціального середовища є пріоритетом державної політики. На думку М.І. Долішнього, метою сучасного етапу формування соціальної орієнтації економіки є перетворення державного забезпечення в систему «створення можливостей», тобто залучення ринкових механізмів суспільного перерозподілу через зміцнення позиції середнього класу як найбільш активного внутрішнього економічного інвестора соціальної сфери [11]. У монографії «Регіональна політика на рубежі ХХ–ХХІ століть: нові пріоритети» зазначено, що формування середнього класу є важливою складовою при забезпеченні соціальної орієнтації економіки, що передбачає регулювання збалансованості та створення сприятливих умов в цілому для якісної життєдіяльності населення. Ствердження щодо «створення можливостей» і сприятливих умов є недостатнім, воно може бути доповнено потребами щодо підвищення соціальної і економічної активності та здійснення процесів самореалізації і самоорганізації. Тобто всі вітчизняні наукові школи визнають необхідність соціальної орієнтації економіки, а також єдині у тому, що соціальний розвиток можливий лише за умови стабільного економічного зростання та підвищення життєвого рівня для всього населення країни.

Отже, соціальна орієнтована ринкова економіка – це форма організації, що забезпечує становлення та функціонування економіки в умовах ринкового саморегулювання за умов регулюючої ролі держави в соціальної сфері. В свою чергу, державне регулювання соціальної орієнтації економіки – це взаємопов'язані та послідовні дії уряду, що визначають методи та інструменти впливу органів державної влади на всіх рівнях управління на соціально-економічні процеси з метою забезпечення соціальної орієнтації економіки країни.

Розглядаючи сутність і зміст соціального розвитку держави, неможливо глибоко дослідити дане питання, не розглянувши соціальної політики. На сьогоднішній день і досі не має чіткого загальноприйнятого визначення «соціальної політики». Різні дослідники включають в дане поняття різноманітний зміст та завдання. Таке різноманіття виходить з дотриманням науковцями різних підходів до визначення соціальної політики.

Перший підхід полягає в ототожненні двох понять «соціального» та «суспільного», тому за цим підходом соціальна політика – це суспільні дії щодо вирішення загальносуспільних проблем [15]. На нашу думку, даний підхід є утопічним і зовсім не розкриває змісту соціальної політики, оскільки за даного підходу особисті проблеми особи відходять на другий план в порівнянні в потребами всього суспільства.

Другий підхід виходить з необхідності вирішення питань захисту соціально вразливих та потенційно малозабезпечених верств населення через систему державних допомог та добродійної діяльності. Але даний підхід обмежує можливості соціальної політики лише захистом найбільш незахищених, тоді як зовсім не враховує інтереси та потреби більшості суспільства.

В основу третього підходу покладено принцип соціальної справедливості та соціального партнерства як головна цінність сучасного громадянського суспільства.

Четвертий підхід має на меті пом'якшення негативних наслідків індивідуальної та соціальної нерівності через систему перерозподільних заходів. Його

застосування можливе лише за умови ефективної бюджетної політики, а також визначення чітких інструментів розподілу та перерозподілу доходів держави, підприємств та громадян.

Отже, всі вище зазначені підходи мають раціональне підґрунття, але, на нашу думку, жоден з них не може функціонувати як самостійний та самодостатній. Тому ми вважаємо, що лише раціональне поєднання даних підходів дасть можливість визначити суть та цілі соціальної політики.

Усі без винятку країни світу досліджують питання соціальної політики, існує величезна кількість наукових досліджень та державних документів, та на сьогоднішній день досягнуто згоди лише в тому, що соціальна політика – це сукупність державних заходів, спрямованих на підвищення суспільного та індивідуального добробуту населення країни, шляхом підвищення якості та рівня їх життя в умовах соціальної, економічної та політичної безпеки і стабільності. При цьому найбільш дискусійним залишається питання інструментів реалізації соціальної політики.

Оскільки ринкова економіка передбачає врегулювання відносин за допомогою лише попиту та пропозиції, тому, на нашу думку, надмірне і непродумане втручання держави в життя суспільства та окремих громадян може призвести до дисбалансу між ринковим попитом та пропозицією. Але й повна відмова держави від підтримки громадян може призвести до дикунського суспільства, де панують лише індивідуальні потреби та виживає сильніший.

Таким чином, в різних державах сформувалися власні підходи до змісту та ролі соціальної політики. Суттєва відмінність між ними – це різний ступінь розподілу відповідальності за життя людини між самою нею та державою. Так, в одному випадку держава максимально бере на себе відповідальність за долю своїх громадян (патерналістська держава), а в іншому цю відповідальність майже повністю покладено на людину (ліберальна держава).

На нашу думку, питання найкращої моделі соціальної політики є досить суперечливим, оскільки кожна держава формує свою соціальну політику, виходячи зі своїх особливостей: історичних, національних, економічних, політичних та ментальних. Але розвиток економіки України в умовах перехідного періоду пов'язаний з падінням обсягів виробництва в усіх галузях господарювання, що спричинило високий рівень інфляції та безробіття. І, як наслідок, суттєве зниження рівня життя переважної більшості населення. Непослідовна бюджетно-податкова політика уряду призвела до скорочення можливостей держави в реалізації її соціальної функції. Досвід провідних країн світу свідчить про те, що основним джерелом виконання соціальних зобов'язань держави є бюджетно-податкова політика даної країни.

На сьогоднішній день в Україні, за словами А. Русначенка, склалася ситуація, коли ідея абсолютного колективізму поступилася ідеї абсолютного індивідуалізму, що є однією з головних причин неблагополуччя в країні. Вітчизняна система соціального захисту перебуває на стадії поетапного становлення та розвитку. Перехід України до ринкових умов призвів до серйозних соціальних загострень, оскільки в суспільстві постійно зростає кількість населення, яке має потребу в соціальному захисті. Система тотального захисту всього населення вже не може виправдати себе. Тому постала нагальна потреба перетворення у соціальній сфері країни.

Основною характеристикою ринкової економіки є конкуренція. Та не все населення може витрима-

ти боротьбу за гідне існування та самостійно забезпечити себе необхідними засобами. Тому завданням соціальної держави в ринкових умовах є захист цих громадян. На сьогоднішній день існує велика кількість теорій та підходів до реалізації соціальної політики. Але, на наш погляд, держава може проводити ефективну соціальну політику лише за умови стабільності в економіці країни. Соціальна та економічна функції держави мають бути невід'ємними одна від одної, і лише за системного підходу є можливість забезпечити ефективне виконання соціальної функції. Так, В.О. Торлопов підкреслює: «Перед соціальною державою і соціальною політикою, в рамках якої здійснюється її принципи, не стоїть завдання створення абсолютної соціальної справедливості, вони покликані забезпечити соціальну компенсацію у такій мірі, аби внаслідок нерівномірного розподілу ресурсів не виникали соціальні конфлікти, нестатки, аби не відбувалась правова, соціальна й культурна ізоляція певних соціальних груп». А.А.О. Сіленко, в свою чергу, визначає, що «сучасну концепцію соціальної держави можна сформулювати таким чином: відкритість, демократизм і лібералізм влади; громадський мир і соціальна злагода; адресний соціальний захист населення».

На нашу думку, одним з головних питань в процесі дослідження сутності та призначення соціальної держави має бути питання про те, чиї потреби має задовольняти держава, а найголовніше, які інструменти використати задля задоволення цих потреб. Соціальна держава повинна створити всі необхідні умови для громадян, щоб вони мали змогу забезпечити себе та свою сім'ю гідним існуванням, не вдаючись до державної допомоги, і лише ті особи, що з тих чи інших причин не можуть утримувати себе, повинні отримувати від держави допомогу. Для виконання поставленого завдання держава має проводити активну і ефективну соціальну політику, але не допускати перетворення суспільства в постійних отримувачів допомоги, оскільки отримувати допомогу вигідніше, ніж працювати.

Як підтвердження цієї думки вітчизняний науковець В.М. Селіванов зазначає: «Держава не повинна виконувати так називані патерналістські функції, як це, наприклад, було за часи радянської організації державної влади, жорстко детермінувати поведінку людини у соціальній сфері, набір послуг у соціальній сфері, який може або навіть повинен отримати громадянин».

Висновки з проведеного дослідження. Отже, як показало дослідження концептуальних засад соціального розвитку, в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки державне втручання необхідне

лише там, де ринковий механізм не спрацьовує, постійно згладжуючи соціальні нерівності та конфлікти. І хоча за своєю суттю будь-яка держава вже є соціальною, оскільки діє в інтересах свого соціуму (населення), та в реальності цей статус має підкріплюватися ефективною соціальною політикою, яка має ліквідувати бідність, забезпечити стабільне зростання рівня та якості життя населення, гарантувати національну, економічну, правову, соціальну безпеку та стабільність.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Р. Дарендорф // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–146.
2. Про проект Концепції соціального забезпечення населення України [Електронний ресурс] : Постанова від 21 груд. 1993 р. / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>. – Назва з титлу екрана.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект : підручник / за ред. Г. Н. Климка, В. П. Нестеренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Вища школа : Знання, 1997. – 743 с.
4. Торлопов В.А. Социальная политика в России: история и современность / В. А. Торлопов. – СПб. : Ин-т специальной педагогики и психологии, 1999. – 128 с.
5. Биггарт Н. Социальная организация и экономическое развитие // Экономическая социология: новые подходы к институциональному и сетевому анализу. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2002. – С. 252–264.
6. Амоша А.И. Каноны рынка и законы экономики. Кн. 4 Процесс распределения и общественные отношения / А.И. Амоша, Н.Д. Прокопенко, Е.Т. Иванов. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2001. – 546 с.
7. Амоша О.І. пріоритети та основні напрями соціальної орієнтації економіки України / О.І. Амоша, О.Ф. Новікова // Вісник Донецький інститут туристичного бізнесу, 2004. – № 8. – С. 157–164.
8. Булеев И.П. Предприятие в системе общественных отношений: институциональный аспект: монография / И.П. Булеев / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 424 с.
9. Гришкін В.О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: моногр. / В.О. Гришкін. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – 498 с.
10. Геєць В.М. Трансформація моделі економіки України: ідеологія, протиріччя, перспективи / В.М. Геєць, Б.Є. Кваснюк, М.І. Зверяков. – К. : Логос, 1999. – 497 с.
11. Долішній М.І. Регіональна політика на рубежі ХХ – ХХІ століть: нові пріоритети: моногр. / М.І. Долішній. – К. : Наук. Думка, 2006. – 510 с.
12. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні / О. Сергієнко // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 1. – С. 31–37.
13. Теренс М. Ганслі. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / М. Ганслі. Теренс. – К. : Основи, 1996. – 346 с.
14. Григорьева И. Социальная политика и социальное реформирование в России в 90-х годах / И. Григорьева. – СПб. : [б. и.], 1998. – 240 с.